

УДК 338.432:631.95

І.В. Хорішко

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ ЕКОЛОГОБЕЗПЕЧНОГО АГРОВИРОБНИЦТВА

Сучасне сільське господарство з кожним роком робить все більший вплив на кругообіг біогенних елементів у природі і вступає тим самим у протиріччя з природно-історичним розвитком біосфери. З метою забезпечення захисту довкілля від шкідливих факторів та створення екологічнобезпечної продукції розвивається екологічнобезпечне виробництво. Наукові підходи до визначення основних понять екологічнобезпечного агровиробництва розглянуто в цій статті.

Ключові слова: альтернативні методи ведення сільського господарства, органічне землеробство, екологічнобезпечні технології, екологічна продукція, екологічнобезпечне виробництво.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Як показують численні дослідження, інтенсивне використання різних хімікатів негативно впливає на природні процеси підвищення родючості ґрунту, руйнує його мікрофлору, забруднює навколишнє середовище отрутохімікатами та біогенними елементами, погіршує якість виробленої продукції.

У зв'язку з цим виникла необхідність в освоєнні альтернативних методів ведення сільського господарства. Перехід на використання альтернативних екологічнобезпечних технологій – складний і трудомісткий процес, який передбачає часткову або повну відмову від мінеральних добрив, засобів захисту рослин та інших стимуляторів росту рослин і тварин, використання біодизельного пального тощо. Цей процес базується на зміні філософії господарювання та приводить до зміни економіки і організації системи сільськогосподарського виробництва. Проте сутність змін філософії господарювання починається з розуміння та чіткого визначення основних понять, що характеризують екологічнобезпечне агровиробництво. Сьогодні у науковій літературі немає однозначності такого розуміння, що й викликало необхідність написання цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні екологічнобезпечним технологіям суспільство приділяє все більше уваги. Цьому питанню присвячено багато наукових праць вітчизняних вчених, зокрема: В.І. Артиша, В. Вовк, Т. Галушкіної, В. Грекова, О.В. Ковальнової, В. Сайко, О. Скидан та ін.

Так, В.І. Артиш [1] здійснює порівняльну оцінку інтенсивного та екологічно чистого ведення сільського господарства. Проблеми сертифікації органічного сільського господарства в Україні, його сучасний стан, перспективи, стратегія на майбутнє розкрито в працях В.І. Вовк [2], а особливостями сертифікації ґрунтів в органічному виробництві переймаються такі вчені, як В.О. Греков, В.М. Панасенко, А.І. Мельник [5]. У свою чергу, В.А. Соло-

маха [10] розглядає проблеми збереження біорізноманіття у зв'язку із сільськогосподарською діяльністю, а О.І. Шкуратов [11] пропонує інноваційні засади формування екобезпечного землекористування в сільському господарстві. У монографії О.В. Скидана [9] досить докладно висвітлено напрями формування й механізми реалізації аграрної політики України в період ринкової трансформації з урахуванням перспектив розвитку екологічного агропромисловництва. Тоді як у монографії Т.П. Галушкіної [3] основна увага акцентується на економічних інструментах екологічного менеджменту. У працях О.В. Ковальової [7] розкрито методичний підхід до оцінки екологічної спрямованості сільськогосподарського виробництва. При цьому кожен з авторів по-своєму розкриває сутність таких понять, як «екологічне землеробство», «органічне землеробство», «альтернативне сільськогосподарське виробництво», «біологічне землеробство» тощо.

Зараз у науковій економічній літературі немає однозначного визначення основних термінів та понять, що використовуються у процесі дослідження порушеної тематики, що й зумовило необхідність написання цієї статті.

Постановка завдання. Метою цієї статті є розкриття сутності основних понять екологічного агропромисловництва, узагальнення наукових поглядів щодо формування термінологічного ряду за напрямом досліджень проблем агроекологічної економіки та уточнення сутності основних термінів та понять у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Екологічне сільськогосподарське виробництво почало розвиватися в країнах Західної Європи, в 20-х роках ХХ ст. Проте його коріння слід шукати в Росії. Ще у XVIII ст. російський вчений-агроном А.Т. Болотов розробив принципи господарювання в злагоді з природою. За кордоном його називають «батьком екологічного землеробства».

Не можна обійти увагою і діяльність професора Санкт-Петербурзького університету А.Н. Енгельгардта, який протягом 22 років у другій половині XIX ст. вів своє господарство в маєтку Батищево Дорогобузького повіту Смоленської губернії екологічним способом. Ліквідувавши трипілля, освоївши травопільні сівозміни, використовуючи незначну кількість фосфатів і щедро удобрюючи ґрунт гноєм, він домогся підвищення родючості ґрунту і збільшення врожаїв вирощуваних у господарстві культур.

Екологічне сільське господарство існує вже протягом декількох десятиліть, однак пильну увагу на цю практику стали звертати лише на початку 80-х років, коли серія криз у сільському господарстві Заходу практично не торкнулися тих фермерів, які віддавали перевагу екологічним методам.

Зародження органічного, або екологічного, сільського господарства в країнах Західної Європи та Америки пов'язане з іменами Eve Balfour і Albeit Novard (Англія), Dr. Miller (Швейцарія), I.J. Rodal (США). У своїх країнах ними були створені та активно діяли асоціації екологічного сільського господарства, які зробили значний внесок у розвиток і пропаганду природозахисного підходу до агропромисловництва. Серед прихильників таких методів ведення господарства сформувався кілька основних напрямів під загальною назвою «альтернативне» землеробство (сільське господарство) [5, с. 56].

Серед сільськогосподарських товаровиробників, меншою мірою серед учених і ще меншою мірою серед політиків став зростати інтерес до методів

господарування, що ставлять екологічне благополуччя завтрашнього дня вище, ніж економічну ефективність сьогодні. Набули поширення теоретичні моделі екологобезпечних, економічно і соціально прийнятних систем сільського господарства, відомі під назвами «стійке», «адаптивне», «sustainable» та ін. Однак у практичному втіленні на цей момент існує лише один з варіантів адаптивного підходу до сільського господарства (різні модифікації біологічних методів господарування) у різних країнах відомий як «органічне», «біологічне», «екологічне» сільське господарство [11, с. 12].

До альтернативних методів ведення сільського господарства Т. Галушкіна відносить таке:

- біодинамічне землеробство (Biodynamic Agriculture);
 - точне землеробство (Precision Farming);
 - біоінтенсивне міні-землеробство (Biointensive Mini-Farming);
 - ЕМ-технології (Effective Microorganism Technologies);
 - органічне виробництво (Organic Farming);
 - екологічне виробництво (Ecological Farming).
- маловитратне стале землеробство (LISA – Low Input Sustainable Agriculture) та інші.

Ці моделі ґрунтуються на глибокому розумінні процесів, що відбуваються в природі, спрямовані на поліпшення структури ґрунтів, відтворення їх природної родючості та сприяють утворенню екологічно стійких агроландшафтів [3, с. 88].

Аналіз наукових праць зарубіжних та вітчизняних учених виявив вживання споріднених, але не абсолютно тотожних понять, що використовують стосовно альтернативних екологобезпечних технологій виробництва в сільському господарстві.

Так, термін «органічне землеробство» (Organic Farming) офіційно прийнятий в англійськомовних країнах Європейського Союзу (ЄС). У Франції, Італії, Португалії та країнах Бенілюксу використовують термін «біологічне землеробство» (Biological Farming), а в Данії, Німеччині та іспаномовних країнах – «екологічне землеробство» (Ecological Farming) [12, с. 10].

В. Сайко у своїй праці зазначає, що на сьогодні всі ці назви визнані рівноправними і є синонімами. Проблема назви стала менш важливою, коли екологічний рух досяг суспільної згоди зусиллями Міжнародної федерації руху за органічне сільське господарство (IFOAM) у 1972 р. Окрім цього, з метою усунення непорозумінь, що виникли через існування таких термінологічних (мовних) відмінностей, Європейська комісія ще на початку 90-х років ХХ ст. у Постанові Ради ЄС 2091/91 офіційно визнала всі три терміни в усіх нормативних документах ЄС щодо органічного сільського господарства [8, с. 111].

У європейських країнах затверджені «Правила екологічного сільського господарства: виробництво, переробка, реалізація, маркування», у яких екологічне сільське господарство (органічне, біологічне, біоорганічне) подане як господарство, в якому не використовуються синтетичні хімічні препарати (добрива, пестициди, ліки, стимулятори росту тощо). Вчені по-різному трактують за змістом рівнозначні екологічні напрями господарування. Так, О. Скидан акцентує увагу на тому, що американські вчені Ю.Д. Максфельт,

Дж.П. Реганольд, Р.І. Папендік, Дж.Ф. Пар наголошують на збалансованості сільського господарства, яке охоплює деякі варіанти нетрадиційного землеробства, названого органічним, альтернативним, регенеративним, екологічним [9, с. 105]. Тоді як наукові підходи до визначення тієї характеристики процесу сільськогосподарського виробництва, що визначає його вплив на навколишнє природне середовище, в сучасній вітчизняній науці, описуються різними поняттями.

Так, О. Ковальова дає визначення еколого-спрямованому сільськогосподарському виробництву як господарській діяльності, кінцева мета якої (отримання прибутку) досягається через задоволення попиту на ринку продовольства і сировини за одночасного зменшення негативного впливу на довкілля та сприяння сталому розвитку сільських територій [7, с. 184]. Проте вона не зазначає, внаслідок чого досягається ця мета.

Н. Головченко розкриває зміст поняття «органічне сільське господарство» з позицій реалізації основних засад багатофункціональності сільського господарства, що дозволяє врахувати не лише технологічні та управлінські обмеження у виробництві сільськогосподарської продукції, а й передбачити формування системи безпеки продовольства на основі екологічно та економічно виправданого і соціально справедливого впливу на живу природу для гарантування якості життя прийдешніх поколінь [4, с. 286], що, на наш погляд, є справедливим, але дещо амбіційним визначенням.

Окремі вчені вважають, що процес використання альтернативних технологій забезпечує екологічну безпеку сільськогосподарського виробництва, та вкладають у це поняття технологічні аспекти, а також фізико-хімічні параметри процесу виробництва (наслідки застосування добрив, пестицидів, регуляторів росту рослин і тварин, технологічних операцій вирощування сільськогосподарських культур і тваринництва).

Деякі науковці асоціюють екологобезпечні технології виробництва з розвитком продуктивних сил. Так, В. Вовк під екобезпечним виробництвом розуміє практичну реалізацію у сфері аграрного виробництва загальної концепції сталого розвитку, за якої задовольняються потреби сьогодення, не ставлячи під загрозу потреби майбутніх поколінь [2, с. 4]. При цьому автор не зовсім точно окреслив, які ж потреби сьогодення задовольняються: збереження довкілля, отримання дешевої продукції, отримання якісної продукції, поліпшення якості життя?

У свою чергу, В. Артиш трактує органічне сільське господарство як модель виробництва натуральної продукції з оздоровчими властивостями, яка базується на використанні біологічних та агротехнічних методів господарювання за встановленими правилами у певних зонах [2, с. 21], що, на наш погляд, є більш точним.

В.А. Соломаха під екологічно-орієнтованими технологіями сільськогосподарського виробництва [10, с. 88] розуміє технології, що вказують на філософію здійснення сільськогосподарської діяльності щодо навколишнього природного середовища. Проте сутність характеристики «орієнтований» має невизначений та необов'язковий характер.

У процесі розвитку альтернативних технологій виробництва змінювалося трактування екологобезпечного сільського господарства й у нормативно-

правових документах. Комісія Кодекс Аліментаріус у 1999 р. запропонувала свою версію визначення, а саме: «органічне сільське господарство – це комплексна система управління виробництвом, яка стимулює і посилює здоров'я аграрної екосистеми, включаючи біологічну різноманітність, біологічні цикли і біологічну активність ґрунту, що досягається використанням, по можливості, агрономічних, біологічних і механічних методів на протипагу застосуванню синтетичних матеріалів для виконання специфічних функцій всередині системи».

За визначенням Міжнародної федерації руху за органічне сільське господарство (IFOAM), «органічне сільське господарство – виробнича система, що підтримує здоров'я ґрунтів, екосистем і людей. Воно залежить від екологічних процесів, біологічної різноманітності та природних циклів, характерних для місцевих умов, при цьому не використовуються шкідливі ресурси, які можуть спричинити несприятливі наслідки» [12; 41, с. 52].

Колегія з національних стандартів органічної продукції USDA запропонувала дещо інше визначення: «Органічне землеробство – це система екологічного менеджменту сільськогосподарського виробництва, яка підтримує та покращує біорізноманіття, біологічні цикли та біологічну активність ґрунтів» [13, с. 9].

Відповідно до проекту Закону України «Про органічне виробництво» (№ 7003) органічне землеробство – система ведення землеробства, що полягає в максимальному залученні для мінерального живлення рослин відновлювальних місцевих органічних ресурсів (гною, побічної продукції рослинництва, сидератів тощо), біопрепаратів удобрювальної і захисної дії, органо-мінеральних і біоактивних добрив з введенням екологосумісних агрохімікатів природного походження у повно- і короткоротаційних сівозмінах.

Законом України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» виробництво органічної продукції (сировини) розглядається як виробнича діяльність фізичних або юридичних осіб (у тому числі з вирощування та переробки), де під час такого виробництва виключається застосування хімічних добрив, пестицидів, генетично модифікованих організмів (ГМО), консервантів тощо, та на всіх етапах виробництва (вирощування, переробки) застосовуються методи, принципи та правила, визначені цим Законом, для отримання натуральної (екологічно чистої) продукції, а також збереження та відновлення природних ресурсів; [6, ст. 1].

Виходячи з вищевикладеного і використовуючи вже наявні в науці розробки, можна сформулювати визначення поняття «екологобезпечні технології сільськогосподарського виробництва» таким чином: це складна система менеджменту агроекосистем, що ґрунтується на максимальному використанні біологічних факторів, які забезпечують екологічно, соціально та економічно доцільне виробництво сільськогосподарської продукції і сировини за одночасного зменшення негативного впливу на довкілля з метою покращання умов життя та якості харчування.

Висновки. Таким чином, означені вище трактування різних термінів, що мають на увазі застосування екологобезпечних технологій виробництва, ставлять за мету покращання стану навколишнього середовища і сприян-

ня розвитку справедливих взаємовідносин і належного рівня життя людей. На нашу думку, потрібен узагальнюючий термін, який би характеризував сукупність вищезгаданих понять. Тому в контексті проведеного дослідження термінологічних визначень існує необхідність уніфікувати ці поняття під єдиним визначенням екологобезпечних технологій сільськогосподарського виробництва, що дозволяє чітко окреслити роль технологічних факторів у здійсненні екологобезпечного агровиробництва. При цьому економічна та соціальна доцільність розвитку такого виробництва в Україні потребує подальших наукових досліджень й висвітлення в окремих наукових працях.

Список використаних джерел

1. Артиш В.І. Порівняльна оцінка інтенсивного та екологічно чистого ведення сільського господарства / В.І. Артиш // Економіка АПК. – 2005. – № 10. – С. 20–23.

2. Вовк В.І. Сертифікація органічного сільського господарства в Україні: сучасний стан, перспективи, стратегія на майбутнє / В.І. Вовк // Міжнарод. семінар «Органічні продукти харчування. Сучасні тенденції виробництва і маркетингу». – Львів, 2004. – С. 3–6.

3. Галушкіна Т.П. Экономические инструменты экологического менеджмента (теория и практика): монографія / Т.П. Галушкіна. – Одеса: ИПРЭЭИ НАНУ, 2000. – 280 с.

4. Головченко Н.М. Роль інтеграції сільськогосподарських підприємств в органічному виробництві України / Н.М. Головченко // Фінансово-бюджетна політика в контексті соціально-економічного розвитку регіонів: міжнар. наук.-практ. конф. – Дніпропетровськ: ДДФА, 2009. – Т. 2. – С. 286.

5. Греков В.О. Сертифікація ґрунтів в органічному виробництві / В.О. Греков, В.М. Панасенко, А.І. Мельник // Агроекологічний журнал. – 2009. – № 3. – С. 51–55.

6. Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» від 3 вересня 2013 року № 425-VII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014. – № 20–21. – Ст. 721.

7. Ковальова О.В. Методичний підхід до оцінки екологічної спрямованості сільськогосподарського виробництва / О.В. Ковальова // Вісник Харк. нац. техн. ун-ту сільського господарства. Вип. 64. – Харків: ХНТУСГ, 2007. – С. 182–187. – (Серія: «Економічні науки»).

8. Сайко В.Ф. Землеробство ХХІ століття: проблеми та шляхи вирішення / В.Ф. Сайко // Зб. наук. праць Ін-ту землеробства УААН. – 1999. – С. 110–112.

9. Скидан О.В. Аграрна політика України в період ринкової трансформації: монографія / О.В. Скидан. – Житомир: Вид-во «Житомирський національний агроекологічний університет», 2008. – 376 с.

10. Соломаха В.А. Збереження біорізноманіття у зв'язку із сільськогосподарською діяльністю / В.А. Соломаха та ін. – К.: Центр учбової літератури, 2005. – 123 с.

11. Шкуратов О.І. Інноваційні засади формування екобезпечного землекористування в сільському господарстві / О.І. Шкуратов // Інноваційна економіка. – 2011. – № 6. – С. 10–13.

12. IFOAM Basic Standards (approved by the IFOAM General Assembly, Victoria, Canada, August 2006) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ifoam.org

13. National Organic Standard Board Recommendations (National Organic Program USDA) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ams.usda.gov/nop/nosbinf.htm>

References

1. Artysh V.I. *Porivnyalna ocinka intensyvnogo ta ekologichno chystogo vedennya sil'skogo gospodarstva* [Comparative evaluation of intensive and environmentally friendly farming], *Ekonomika APK* [Economics of agro-industrial complex], 2005, no. 10, pp. 20-23.

2. Vovk V. I. (2004). *Sertyfikaciya organichnogo silskogo gospodarstva v Ukraini: suchasnyj stan, perspektivy, strategiya na majbutnye* [Certification of organic agriculture in Ukraine: current situation, prospects, strategies for the future] *Mizhnarodnyj seminar "Organichni produkty xarchuvannya. Suchasni tendenciyi vyrobnyctva i marketyngu"*, [International seminar "Organic food. Modern trends in production and marketing"]. Lviv, pp. 3-6.

3. Galushkina T.P. (2000). *Ekonomicheskiye instrumenty ekologicheskogo menedzhmenta (teorya y praktyka)* [Economic instruments of environmental management (theory and practice)], Odessa: IPREEINASU, 280 p.

4. Golovchenko N.M. (2009) *Rol integraciyi silskogo gospodarstva v pidpryyemstv v organichnomu vyrobnyctvi Ukrainy*, [The role of integration farms in organic production Ukraine], *Materialy mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferenciyi "Finansovo-byudzhetna polityka v konteksti socialno-ekonomichnogo rozvytku regioniv"* [Materialy international scientific conference "Fiscal policy in the context of socio-economic development"]. Dnipropetrovsk, vol. 2, p. 286.

5. Grekov V.O., Panasenko V.M., Melnyk A.I. *Sertyfikaciya gruntiv v organichnomu vyrobnyctvi*, [Certification soil organic production], *Agroekologichnyj zhurnal*, [Agri-environmental magazine], 2009, no. 3, pp. 51-55.

6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2013), The Law of Ukraine "On the production and circulation of organic agricultural products and raw materials", Supreme Council, 2014, no. 20-21, art.721.

7. Kovalova O.V. *Metodychnyj pidxid do ocinky ekologichnoyi spryamovanosti silskogo gospodarstva vyrobnyctva*, [Methodical approach to the evaluation of ecological orientation of agricultural production] *Visnyk Kharkivskogo nacionalnogo texnichnogo universytetu silskogo gospodarstva (Seriya: "Ekonomichni nauky")*, [Journal of Kharkov National Technical University of Agriculture (Series: "Economics")]. Issue 64, Kharkov, 2007, pp. 182-187.

8. Sajko V.F. (1999). *Zemlerobstvo XXI stolittya: problemy ta shlyaxy vyrishennya* [Agriculture XXI Century: Problems and Solutions]. *Zbirnyk naukovykh prac Instytutu zemlerobstva UAAN*, [Scientific Papers of the Institute of Agriculture Agrarian Sciences]. Kyiv, pp. 110-112.

9. Skydan O.V. (2008.) *Agrarna polityka Ukrainy v period rynkovoyi transformaci*[Agrarian Policy of Ukraine during market transformation]. Zhitomir, Publishing House “Zhytomyr National Agroecological University”, 376 p.

10. Solomaha V.A. (2005). *Zberezheniya bioriznomanitya u zv'yazku iz silskogospodarskoyu diyal'nisty* [Biodiversity conservation due to agricultural activity]. Kyiv, Center of educational literature, 123 p.

11. Shkuratov O.I. *Innovacijni zasady formuvannya ekobezpechnogo zemlekorystuvannya v silskomu gospodarstvi* [Innovative principles of forming ecosafety land use in agriculture]. *Innovacijna ekonomika* [Innovative economy], 2011, no. 6, pp. 10-13.

12. IFOAM Basic Standards (approved by the IFOAM General Assembly, Victoria, Canada, August 2006). Available at: www.ifoam.org

13. National Organic Standard Board Recommendations (National Organic Program USDA). Available at: <http://www.ams.usda.gov/nop/nosbinfo.htm>

Современное сельское хозяйство с каждым годом оказывает все большее влияние на круговорот биогенных элементов в природе и вступает тем самым в противоречие с естественно-историческим развитием биосферы. С целью обеспечения защиты окружающей среды от вредных факторов и создания экологически безопасной продукции развивается экологически безопасное производство. Научные подходы к определению основных понятий экологически безопасного агропроизводства рассмотрены в этой статье.

Ключевые слова: альтернативные методы ведения сельского хозяйства, органическое земледелие, экологически безопасные технологии, экологическая продукция, экологически безопасное производство.

Modern agriculture every year making an increasing impact on the cycling of nutrients in nature and thus comes into conflict with the natural and historical development of the biosphere. In order to protect the environment from hazards and create ecologically safe products manufacturing. Scientific approaches to define basic concepts ecologically agricultural production are considered in this article.

Key words: alternative farming, organic farming, ecologically technology, environmental products, ecologically production.

Одержано 9.02.2015.